

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ОБОРОТНИХ ЗАСОБІВ ТА ЇХ КРУГООБІГ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Анотація. У статті з позиції теоретичного обґрунтування сутнісної категорії «оборотні засоби» досліджено неперервність їх кругообігу за фазами виробничого процесу сільськогосподарського підприємства та окреслено напрями ефективного управління ними.

Ключові слова: оборотні засоби, стадії кругообігу, виробничі фонди, фонди звертання, авансування, фази виробництва, сільське господарство.

Summary. This article from the perspective of theoretical grounding of essential category of «current assets» investigates the continuity of their cycle by phases of production process of agricultural enterprises and outlines areas of effective management.

Key words: current assets, stage of cycle, production funds, appeal funds, advancement, phases of production, agriculture.

Постановка проблеми. Багатоплановість категорії оборотних засобів часто виходить з різних теоретичних позицій щодо її дослідження, проявляючи певні дефініції трактувань і характеристики в економічній літературі стосовно окремих галузей господарювання. Разом з цим чіткість наукового розуміння економічної категоріальної сутності оборотних засобів має не тільки теоретичне, а й важливе практичне значення, оскільки є основою для пошуку резервів з підвищення ефективності їх використання, особливо в аграрному секторі економіки, що забезпечує продовольчу безпеку країни.

У сучасних умовах ринкового способу господарювання помітна пряма залежність сільськогосподарського підприємства від стану його оборотних засобів, де переважна більшість товаровиробників відчуває їх нестачу. Внаслідок чого набуває свого поширення товарний обмін, відробіткова форма розрахунків, а зростання рівня дебіторської і кредиторської заборгованості загострює кризу неплатежів із виведенням із обороту високоліквідних активів. Так, при різкому звуженні платіжних обсягів, підсилені інфляційними чинниками, відчувається втрата поточних активів сільськогосподарських підприємств, вагома кількісна частка яких знаходиться на межі банкрутства, інші, щоб «вижити», скорочують виробничий процес і обмежуються маловитратними видами діяльності, тобто такими, які сприяють отриманню «швидких грошей», обмежуючи при цьому процес відтворення як гарантію здійснення кругообігу засобів виробництва та примноження капіталу товаровиробника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення та уточнення економічної сутності оборотних засобів сільськогосподарських підприємств значною мірою залежить від рівня теоретико-методологічного їх вивчення й узагальнення, якому присвячено низку наукових досліджень провідних вітчизняних вчених економістів-аграрників, серед яких: В. Г. Андрійчук,

Г. Ф. Білоусенко, М. Я. Дем'яненко, Л. П. Деркач, В. П. Дяченко, Ю. Г. Мусіяка, Д. В. Полозенко та багато інших. Проте, віддаючи належну увагу науковим розробкам вчених і не зменшуючи значення їх фундаментальних досліджень, теоретичні та практичні питання сутнісної характеристики оборотних засобів сільськогосподарських підприємств ще не повною мірою вивчені й узагальнені у світлі швидкозмінливих умов ринкової економіки, що набуває першорядного значення поглибленого теоретичного дослідження їх сутнісної категорії в аграрній галузі господарювання.

Метою статті є теоретичне обґрунтування сутнісної категорії «оборотні засоби» з точки зору практичного їх значення у виробничому процесі сільськогосподарського підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конкурентоспроможність будь-якого суб'єкта господарювання визначається раціональним управлінням власними ресурсами, із яких найбільшу питому вагу займають оборотні засоби. Використання оборотних засобів прямо пропорційно визначає як ефективну результативність господарювання, являючи собою одну зі складових частин майна підприємства, так і інвестиційний ресурс в економіку країни, що за сучасних ринкових відносин стає першочерговим завданням керівництва підприємницьких структур у забезпеченні оборотними засобами виробничих процесів та висувається до головного завдання його фінансової політики. Разом з цим не вщухають довготривалі дискусії щодо дослідження економічної природи виникнення, категоріальної сутності та ролі оборотних засобів у кругообігу виробничих процесів підприємства, оскільки правильне розуміння цієї категорії має не лише теоретичне значення виконуваних ними функцій, але й практичне підґрунтя в пошуку резервів ефективного їх використання.

Впевнений поступ ринкової національної економіки спонукає до більш глибокого розкриття

змісту та функціональної ролі оборотних засобів в умовах підприємницької діяльності і ставить перед економічною наукою нові завдання їх дослідження, від вирішення яких провідним чином залежить ефективність управління господарською діяльністю. Проте вивчення літературних джерел засвідчує, що економічний зміст категорії «оборотні засоби» не має єдиної точки зору серед науковців, і тому вона трактується з різних теоретичних позицій, виходячи із багатоплановості оборотних засобів, які мають свій прояв у сфері виробництва й обігу та забезпеченні безперервності кругообігу авансованої вартості (грошові кошти).

Звідси оборотні засоби є однією із вагомих і складно структурованих категорій ринкової економіки, які мають свій прояв у теоретичному (розуміння сутності) та практичному (встановлення реальної потреби) аспектах [1, с. 11].

Тому економічну сутність оборотних засобів можна виявити тільки при всебічному вивченні безперервності кругообігу під призмою обороту як частини втіленої вартості, що і визначає їх економічну роль з необхідністю забезпечення відновлювальних процесів, охоплюючи як процес виробництва, так і процес звертання. Це, на нашу думку, різко поляризує поняття «оборотні засоби» і «товарно-матеріальні цінності», паралель ототожнення яким надається багатьма дослідниками, оскільки для оборотних засобів присутній постійний рух, а не буквальне розуміння матеріальних цінностей. Крім того, для оборотних засобів характерне не споживання в процесі виробництва, а авансування стадій його кругообігу з поверненням у висхідний пункт, що звичайно встановлює тонку грань між ними і одночасно істотно відмінність їх економічної межі.

Доказом цьому є закладені підвалини в теорії кругообігу капіталу як авансованої вартості фундатором політекономії К. Марксом, де зазначається: «...капітальна вартість взагалі авансується, а не витрачається, оскільки ця вартість, пройшовши різні фази свого кругообігу, знову повертається до свого вихідного пункту. Це характеризує її як авансовану вартість» [2, с. 245], що певною мірою можна віднести і до оборотних засобів, які повністю переносять свою вартість на створення нового продукту: «...щоб процес виробництва йшов неперервно, елементи оборотного капіталу повинні бути також закріплені в цьому процесі, як елементи основного капіталу» [3, с. 246]. При цьому необхідно зазначити, що під авансуванням оборотних засобів слід розуміти забезпечення тільки одного кругообігу в процесі виробництва, а не як обсяг їх в запасах для виробничих потреб.

Так, у стані запасів (поза межами кругообігу) оборотні засоби не виступають ні основними, ні оборотними, як не виступають і капіталом. Капіталом вони стають з моменту взаємодії із робочою

силою, коли вступають в кругообіг — набувають функціональної форми основних і оборотних фондів та фондів звертання. І тільки та частина, яка в процесі кругообігу набуває функціональну форму оборотних фондів і фондів звертання, має право називатися оборотними засобами [4, с. 11].

Такий підхід у визначенні терміна «оборотні засоби» необхідно розглядати в ракурсі фінансово-економічної діяльності суб'єкта господарювання, оскільки оборотні засоби виступають вартісною категорією, проходячи всі фази свого відтворення, і повертаються у грошовій формі, готовій до нового кругообігу.

Отже, оборотні засоби не варто розглядати у статичній формі, оскільки вони являють собою виключно динамічну частину ресурсів суб'єкта господарювання, приймаючи участь у виробничих процесах і реалізації продукції шляхом неперервності свого кругообігу, тобто «...переходять зі сфери звертання у сферу виробництва і назад, приймаючи послідовність форм звертання і оборотних виробничих фондів» [5, с. 86]. І проходячи три основні стадії ($G - T \dots B \dots T' - G$), оборотні засоби змінюють свою натурально-речову форму, тим самим здійснюють повний кругообіг, функціонуючи на всіх стадіях у часі, що забезпечує неперервність процесу виробництва і звертання.

Органічна єдність трьох стадій кругообігу оборотних засобів є класичним виразом виробничого циклу, що має головну ціль — відшкодування виробничих запасів та забезпечення відтворювального процесу (рис. 1).

Рис. 1. Кругообіг оборотних засобів протягом виробничого циклу

Особливістю кожної стадії кругообігу (рис. 1) є час знаходження в ній оборотних засобів, який неоднаковий і залежить від потреби та технологічних властивостей виготовляємої продукції для тієї чи іншої галузі господарювання. Практично — збільшення часового лагу кругообігу оборотних засобів призводить не тільки до відволікання грошових коштів, але й до необхідності залученні додаткових джерел фінансування, зберігаючи тим самим неперервність виробничого циклу, що в умовах ринкової економіки впливає на зниження конкурентоспроможності підприємств. Особливо це відчутно у аграрному секторі, де час «вкладання» оборотних засобів в цілому не збігається із часом отримання готової продукції, що зумовлено сезонними чинниками та біологічними законами вироблення продукту споживання, і суттєво пере-

вищує тривалість їх обороту проти інших галузей господарювання, які значно відрізняються своєю сферою використання оборотних засобів, не порушуючи самої основи категоріальної сутності та класичні стадії терміну їх кругообігу.

Тривалість кругообігу оборотних засобів у сільському господарстві неоднакова і за галузями виробництва (рослинництво, тваринництво), яка вимірюється місяцями або роками, а це означає встановлення їх кількісного оптимізаційного забезпечення для виробничих потреб з урахуванням внутрішнього використання, виходячи із класифікаційної специфіки оборотних засобів сільськогосподарського підприємства за сферами виробництва і звертання, які втілюють не тільки грошову форму, але й додаткову вартість, авансовану в оборотні виробничі фонди і фонди звертання, забезпечуючи неперервність виробничої діяльності (рис. 2).

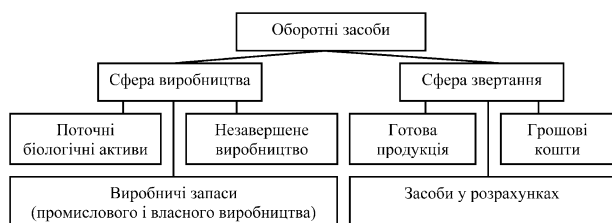

Рис. 2. Класифікація оборотних засобів сільськогосподарського підприємства

Специфічність сфери сільськогосподарського виробництва полягає в тому, що в основу групування оборотних засобів приймають ознаки, які не витікають з їх функціональної ролі у виробничому процесі (поточні біологічні активи, незавершене виробництво) і сприймаються поряд із речовинними елементами (виробничі запаси), вираженими у вартісній формі предметів праці, тобто складаються із двох частин: предметів праці, не вступивших у процес виробництва (сировина і матеріали, паливо, міңдобрива, насіння, корма та ін.), та предметів праці, які знаходяться в самому процесі виробництва (вироснуванні, відгодівлі) і в міру їх обробки перетворюються на готову продукцію. Останні приймають форму авансованих виробничих витрат.

Натомість оборотні засоби у сфері звертання обслуговують процес виробництва і виступають носіями вже створеної вартості, забезпечуючи його ритмічність з відтворенням речовинних елементів предметів праці.

Таким чином, оборотні засоби у сферах виробництва і звертання являють собою відмінні між собою економічні категорії. Проте їх одночасне існування обумовлює органічну єдність процесу виробництва і процесу реалізації як в одній частині відтворення продукту (отримання грошових коштів), так і натурального авансування окремих виробничих фаз другою частиною відтвореного продукту, що є характерним для сільського госпо-

дарства. Так, довготривалість виробничого циклу, зумовленого неспівпаданням часу виробництва і робочого періоду, повною мірою відображається на кругообігу оборотних засобів, розподіляючи його на повний і неповний. Повний кругообіг включає проходження через усі їх стадії, у тому числі і стадію реалізації. Неповний (внутрішній) зумовлює використання частини оборотних засобів (споживання готової продукції) на відновлення речовинно-натуральної форми предметів праці і, у свою чергу, поділяється на внутрішньогалузевий (в середині однієї галузі рослинництва чи тваринництва) та міжгалузевий (між галузями рослинництва і тваринництва), здійснюючи своєрідне власне авансування виробничих процесів. Звичайно, така внутрішня «підтримка» галузей виробництва відтягує на певний період отримання грошових коштів як кінцевий пункт стадії відтворення, проте чітка організація обґрунтованого кругообігу оборотних засобів повинна мати тісне переплетіння із раціональним співвідношенням галузей в господарстві. Це повинно вирішуватися дієвим управлінським впливом на механізм кругообігу засобів, шляхом рівномірного включення їх в кругообіг протягом року та рівномірним виходом із нього, що забезпечується оптимальним підбором галузей і культур, що потребують різні терміни вкладання затрат.

Ефективність використання оборотних засобів на всіх стадіях кругообігу повинна відповідати мінімальному їх рівню, але достатньому розміру, забезпечуючи неперервність процесу відтворення із найменшими затратами грошових, матеріальних та трудових ресурсів [6, с. 101]. Це наголошує на постійному поповненні предметів праці пропорційним розподілом оборотних засобів в межах виробничих елементів та потреб господарства, викремлюючи грошову і натурально-вартісну їх форму, що має бути враховано у процесі організації використання оборотних засобів товаровиробником.

Послідовність зміни оборотними засобами вартісної форми у поєднанні з їх існуванням здійснюється щорічною неперервністю свого кругообігу. Так, одна їх частина постійно знаходиться у виді готової продукції і грошовому виразі, друга набуває форми виробничих запасів, третя — незавершеного виробництва. При цьому повне завершення кругообігу оборотних засобів сільськогосподарських підприємств не завжди набуває грошової форми, і особливо це стосується елементів власного виробництва (насіння, посадковий матеріал, корма та ін.), які вступають у наступний виробничий цикл, минаючи грошову стадію. Це підкреслює специфічність сільського господарства, підґрунтям якого є його спеціалізація, яка не зводиться до виробництва лише одного продукту, готового до реалізації, а має здійснитися використання готового продукту наступним циклом виробництва.

Наразі необхідно відмітити, що різна спеціалізація господарства обумовлює неоднаковий характер використання кінцевих продуктів виробництва, які можуть бути використані як для реалізації, так і для виробничого споживання, в якості чого по-різному формується і кругообіг оборотних засобів. Традиційне внутрішнє міжгалузеве використання готового продукту на виробничі потреби у сільськогосподарському підприємстві викликає значну складність кругообігу оборотних засобів, в результаті чого зростає їх розмір та тривалість загального обороту у два рази перед поверненням до вихідної їх грошової форми, і то тільки після реалізації продукції певної галузі. Крім того, деяка частина готової продукції взагалі не набуває грошової форми, а виступає в якості обмінного матеріалу між суб'єктами господарювання, і як наслідок — постає необхідність заміни тієї частини оборотних засобів, які не прийняли грошову форму, з метою здійснення неперервності їхнього кругообігу.

Отже, у сільському господарстві мають місце суттєві особливості кругообігу оборотних засобів, які мають бути враховані у процесі організації їхнього використання, оскільки між терміном виробничого циклу та їх потребою існує пряма залежність. Чим більший виробничий цикл, тим більше оборотних засобів залучається у їх неперервний кругообіг. При цьому необхідно брати до уваги час перебування оборотних засобів на кожній зі стадій кругообігу, який залежить від споживчих і технологічних властивостей отримуваної продукції, особливостей її виробництва та реалізації.

Таким чином, функціонування оборотних засобів у сільському господарстві має низку своїх особливостей, а саме:

- авансуються на тривалий період;
- нарощення вкладень на стадії виробництва із майже одночасним вивільненням їх на стадії реалізації;
- вплив значної питомої ваги внутрішнього обороту продукції;
- сезонний характер сільськогосподарського виробництва з довготривалим зберіганням власних і придбаних виробничих запасів.

З урахуванням вищезазначених особливостей функціонування оборотних засобів перед сільськогосподарськими товаровиробниками постає нагальна необхідність ефективного їх використання. Це в багатьох випадках залежить від правильного визначення їх потреби, що дозволить товаровиробнику з мінімальними витратами отримувати прибуток, запланований при певному об'ємі виробництва. У цьому випадку необхідно наголосити: зниження розміру оборотних засобів зумовить нестійкість фінансового стану, збій у виробничому процесі і, як наслідок — недоотримання об'єму валової сільськогосподарської продукції; завищення — зниження можливості господарства здійсню-

вати капіталізацію для розширеного виробництва, що за умов ринкового способу господарювання призведе до низького конкурентоспроможного рівня в цілому і погіршення економічного стану сільськогосподарського підприємства зокрема. Тому ефективне управління оборотними засобами, на нашу думку, має здійснюватися через джерела їх фінансування (внутрішні, зовнішні) із запровадженням дієвого механізму нормування кожного елемента оборотного засобу. Такий підхід дозволить визначити мінімальний рівень забезпеченості товаровиробника власними оборотними засобами, визначити потребу та спланувати на перспективу необхідність їх залучення.

Висновок. Оборотні засоби сільськогосподарського підприємства є одними зі складно структурованих елементів виробничого процесу, залежного від галузевої ознаки господарювання, сутність яких проявляється економічною роллю в забезпеченні відтворювальної функції ресурсного стану господарства і становить його об'ємну економічну категорію як за натурально-речовим складом, так і за вартісним.

Виступаючи важливим елементом господарського механізму, оборотні засоби потребують свого раціонального використання на основі оптимізації джерел їх формування з урахуванням особливостей кругообігу засобів за видами виробництв. Це надасть можливість сільськогосподарському товаровиробнику згладжувати міжсезонні перерви шляхом врівноваження товарних галузей від різкого коливання доходів і витрат, що переслідує ціль рівномірного авансування коштів у виробничий процес та їх вивільнення з нього, оскільки для оборотних засобів присутній постійний рух, нерозривність якого тісно пов'язана зі специфічними економічними відносинами в аграрній сфері, особливостями кругообігу вартості у сільському господарстві, загальними принципами та закономірностями ринкової економіки, що потребує підвищення ефективності використання оборотних засобів щодо їх видового складу і структури.

Література

1. Стоянова Е. С. Управление оборотным капиталом : учеб. пособ. / Е. С. Стоянова, Е. В. Быкова, И. А. Бланк. — М. : Перспектива, 1998. — 130 с.
2. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии / К. Маркс — М. : Политиздат, 1974. — 648 с.
3. Там само.
4. Дем'яненко М. Я. Управление оборотными средствами аграрного сектора АПК : автореф. дис. д-ра экон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика, планирование, организация управления народным хозяйством и його галузями» / М. Я. Дем'яненко. — Київ, 1990. — 36 с.

5. Шокун В. В. Проблеми управління оборотними засобами промисловості / В. В. Шокун // Фінанси підприємств. — 2008. — № 14. — С. 84–89.

6. Бечко В. П. До питання щодо економічної сутності оборотних засобів / В. П. Бечко // Економічна діагностика підприємств. — 2006. — № 12. — С. 98–102.